

« تأثیر شیوه‌های تربیتی والدین بر حسادت کودکان با تأکید بر مبانی قرآن و روایات »

فاطمه ابوگردی^۱

چکیده

حسادت از جمله هیجانات پیچیده دوران کودکی است که در صورت عدم مدیریت صحیح، می‌تواند زمینه‌ساز بروز مشکلات رفتاری، کاهش اعتماد به نفس، اختلال در روابط اجتماعی و حتی تضعیف باورهای دینی در آینده باشد. والدین به‌عنوان نخستین مربیان کودک، نقشی تعیین‌کننده در شکل‌گیری یا کنترل این ویژگی دارند. آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه در قرآن کریم و روایات اهل‌بیت(ع)، راهکارهای ارزشمندی برای تربیت صحیح، پرهیز از تبعیض، رعایت عدالت و تقویت روحیه قناعت در فرزندان ارائه کرده‌اند. این پژوهش با هدف بررسی تأثیر شیوه‌های تربیتی والدین بر حسادت کودکان و با تأکید بر مبانی قرآن و روایات انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد بی‌توجهی به عدالت میان فرزندان، مقایسه نادرست، کمبود محبت یا محبت افراطی، از عوامل زمینه‌ساز این هیجان منفی است. در مقابل، روش‌های اسلامی همچون تکریم شخصیت کودک، آموزش صبر، و رعایت عدالت می‌تواند نقش مؤثری در پیشگیری از گسترش حسادت ایفا نماید. بر اساس آیات کلیدی مانند آیه ۸ سوره یوسف و حکمت‌های نهج‌البلاغه، تربیت بر پایه عدالت، محبت و تقوا، زمینه‌ساز رشد اخلاقی و کاهش حسادت خواهد بود. این یافته‌ها بیانگر آن است که ترکیب اصول روان‌شناسی تربیتی با مبانی دینی، رویکردی کارآمد برای پرورش کودکانی سالم، متعادل و رضایتمند فراهم می‌سازد.

کلیدواژه‌ها :

حسادت کودکان، شیوه‌های تربیتی والدین، قرآن کریم، روایات اهل‌بیت(ع)، عدالت تربیتی،

^۱ . طلبه سطح دو مدرسه علمیه فاطمه معصومه(س) اهواز.

مقدمه

حسادت، یکی از پیچیده‌ترین هیجانات انسانی است که در دوران کودکی به صورت طبیعی بروز می‌کند و در صورت عدم هدایت صحیح، می‌تواند به اختلالات روانی، ضعف در روابط اجتماعی، و حتی انحرافات اخلاقی منجر شود. این احساس، برخاسته از مقایسه، احساس محرومیت، یا تبعیض در دریافت محبت و امکانات است و معمولاً در محیط خانواده شکل می‌گیرد. از آنجا که خانواده نخستین نهاد تربیتی و والدین نخستین مربیان کودک هستند، شیوه‌های تربیتی آنان نقش بنیادینی در شکل‌گیری یا کاهش حسادت دارد.

در تربیت اسلامی، کودک موجودی امانتی و دارای کرامت الهی تلقی می‌شود که باید با محبت، عدالت، و هدایت معنوی پرورش یابد. قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع) با تأکید بر اصولی چون عدالت، تقوا، پرهیز از ظلم، و پرورش روحیه قناعت، راهکارهایی تربیتی برای جلوگیری از بروز حسادت ارائه داده‌اند. بررسی داستان حضرت یوسف (ع) و حسادت برادرانش، نمونه‌ای روشن از پیامدهای تربیت ناعادلانه و تبعیض‌آمیز است که در قرآن کریم با دقت بیان شده است. این مقاله با هدف بررسی تأثیر سبک‌های تربیتی والدین بر حسادت کودکان، با رویکردی تحلیلی و تطبیقی میان نظریات روان‌شناسی تربیتی و آموزه‌های اسلامی، تلاش دارد تا راهکارهایی عملی و دینی برای تربیت کودکانی سالم، متعادل، و رضایت‌مند ارائه دهد.

تعریف حسادت

حسادت یکی از هیجانات پیچیده انسانی است که در کودکان معمولاً به صورت احساس نارضایتی از توجه، امکانات یا موفقیت دیگران بروز می‌کند. این احساس می‌تواند منجر به رفتارهای پرخاشگرانه، انزوا، رقابت ناسالم، یا حتی تخریب روابط خانوادگی شود (Baron & Byrne, ۲۰۰۰). حسادت با مفاهیمی چون رقابت، محرومیت ادراک‌شده، و مقایسه اجتماعی گره خورده است.

حسد به معنای آرزوی نابودی نعمت‌ها و داشته‌های دیگران و خواستن نعمت فقط برای خود است (ارسطو، اخلاق نیکوماخوسی، ۱۳۷۸ ش، ج ۱، ص ۷۱). وجود این خصلت در شخص گاه با تلاش برای نابودی داشته‌های دیگران همراه می‌شود. (یحیی بن عدی، تهذیب الاخلاق،

۱۳۶۵ش، ج ۱، ص ۱۹). حسادت در بالاترین مراتب خود، باعث رنج بردن شخص از نیک‌بختی دیگران می‌شود (نجفی، جواهرالکلام، ۱۴۱۷ق، ج ۴۱، ص ۵۲). برخی از فرهنگ‌نویسان، اصل این واژه را از حَسَدَل به معنای کَنه دانسته‌اند؛ همان‌گونه که کَنه پوست تن آدمی را زخم می‌کند و خونس را می‌مکد، حسد نیز با جان و روان شخص حسود چنین می‌کند (زبیدی، تاج العروس، ۱۴۱۴ق، ذیل واژه حسد).

کلمه حسد و مشتقات آن در چهار آیه از قرآن به کار رفته است. برخی آیات نیز بدون بکار بردن واژه حسد یا مشتقات آن، رساننده مفهوم حسد است. گفته شده واژه بَغی در برخی از کاربردهای قرآنی، دارای معنای حسد است. (دامغانی، الوجوه و النظائر فی القرآن، ۱۳۶۶ش، ج ۱، ص ۱۶۶). سیوطی (سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، ۱۹۶۷م، ج ۲، ص ۱۲۱). بَغی را در لهجه تمیمی به معنای حسد می‌داند. فخر رازی نیز برخی از کاربردهای قرآنی واژه حسد را ذکر کرده است. ابو الفتوح رازی، روض الجنان، ۱۳۷۶ش، ذیل بقره، آیه ۱۰۹).

امام صادق (ع): «بَيْنَمَا مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ يُنَاجِي رَبَّهُ وَ يُكَلِّمُهُ اِذْ رَأَى رَجُلًا تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِ اللَّهِ، فَقَالَ: يَا رَبِّ مَنْ هَذَا الَّذِي قَدْ أَظْلَهُ عَرْشُكَ؟ فَقَالَ: يَا مُوسَى، هَذَا مِمَّنْ لَمْ يَحْسُدِ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ؛ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ فِي مَنَاجَاتٍ وَ سَخَنَ كَفْتَنَ بِأَحْضَرْتِ حَقَّ بُوْد، نَاقِهَانِ مُرْدِي رَا فِي سَايَةِ عَرْشِ خَلَا دِيد، عَرْضَهُ دَاشْت: خَلَا يَا! اَيْنَ كَيْسْتُ كِه فِي سَايَةِ عَرْشِ تَوْسْت؟ خَطَابَ رَسِيد: اَي مُوسَى! اَيْنَ كَسِي اَسْت كِه بِر عَنَايَاتِ مَنْ بِر مُرْدَم حَسْد نُوْرزِيْدَه اَسْت).

(علامه مجلسی، بحارالانوار، ۱۴۰۳ق، ج ۷۰، ص: ۲۴۵)

واژه حسد در بسیاری از احادیث شیعه و اهل سنت در بیان نکوهش حسد، انگیزه‌ها و نشانه‌های آن وارد شده است. در حدیثی، تأثیر این خوی ناپسند در تباه ساختن حسنات آدمی، به تأثیر آتش بر هیزم تشبیه شده است (ابن ماجه، سنن ابن ماجه، ۱۳۷۳ق، ج ۲، ص ۱۴۰۸؛ ابو داوود، سنن ابو داوود، قاهره، ج ۴، ص ۲۷۶). بنابر حدیث نبوی، حسد از خوی‌های ناپسندی است که هیچ کس از آن در امان نیست (حرعاملی، وسائل الشیعه، ۱۴۱۴ق، ج ۱۵، ص ۳۳۹). در نقلی دیگر از امام صادق (ع) حسد یکی از سه امری است که هیچ پیامبر و افراد فروتر از آن در امان نیستند، اما مؤمن هیچگاه رفتار ناشی از حسد ندارد و حسادت را به عرصه عمل راه نمی‌دهد. «أَنَّ

الْمُؤْمِنَ لَا يَسْتَعْمِلُ حَسَدَهُ» (کلینی، اصول کافی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ص ۱۰۸). در حدیثی دیگر، حسد نخستین گناه است که در آسمان‌ها ابلیس و در زمین قایل مرتکب شد.

تعریف حسادت در روان‌شناسی

حسادت در ادبیات روان‌شناسی یکی از هیجانات پیچیده و چندوجهی به شمار می‌رود که اغلب با احساس محرومیت، ناامنی و تهدید نسبت به روابط یا امکانات دیگران همراه است. برخی روان‌شناسان آن را واکنشی عاطفی به درک نابرابری دانسته‌اند. در کودکان، حسادت معمولاً زمانی آشکار می‌شود که کودک احساس کند محبت والدین یا توجه اطرافیان به خواهر، برادر یا همسال دیگر بیشتر است.

این احساس می‌تواند منجر به پرخاشگری، لجبازی، کناره‌گیری یا افت تحصیلی شود.

آموزه‌های اسلامی درباره حسادت

(۱) مفهوم حسادت در قرآن

در قرآن کریم، حسادت یکی از رذایل اخلاقی معرفی شده و مورد نکوهش قرار گرفته است. می‌فرماید: «وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ» (آیه ۵۴ سوره نساء).

این آیه به صراحت به خطرات حسادت اشاره می‌کند و انسان‌ها را به پناه بردن از شر حسود توصیه می‌نماید. قرآن حسادت را نه تنها برای فرد مسبب، بلکه برای جامعه و محیط خانواده نیز زیانبار می‌داند، چرا که می‌تواند روابط اجتماعی را تخریب کرده و آرامش خانواده را برهم زند. خداوند متعال داستان‌هایی را از گذشته نقل می‌کند که سرمنشا آن‌ها حسد است. داستان حسادت قایل به هابیل که باعث مرگ وی شد (مائده/۲۷-۳۰) و یا داستان حسادت برادران حضرت یوسف به ایشان که در نتیجه او را به چاه انداختند. (یوسف/۴-۵). در زمان پیامبر هم یهود از این که پیامبر آخر الزمان از میان قوم آن‌ها برگزیده نشد به پیامبر حسد می‌ورزیدند و دائماً به صدمه زدن به اسلام مشغول بودند. «وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (بقره/۱۰۹). بسیاری از اهل کتاب از روی حسد- که در وجود آنها ریشه دوانده- آرزو می‌کردند شما را بعد از اسلام و ایمان به حال کفر بازگردانند با اینکه حق برای

آنها کاملاً روشن شده است. حسادت چنان خطر آفرین است که خداوند از شر حسود زمانی که حسادت می کند می گوید ”وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ“ (فلق/۵) و پیامبر را از آن برحذر می دارد.

(۲) روایات اهل بیت (علیهم السلام) درباره حسادت

پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) حسادت را صفتی مذموم و عامل سقوط اخلاقی معرفی کرده اند: امام باقر علیه السلام فرموده اند: «إِنَّ الْحَسَدَ لَيَأْكُلُ الْإِيمَانَ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ» حدیث؛ حسد ایمان را می خورد، همان گونه که آتش هیزم را می خورد.» (کافی: ۱/۳۰۶/۲).
روایات متعدد، حسادت را موجب کاهش محبت و ایجاد دشمنی میان افراد خانواده و جامعه دانسته اند.

در مذمت حسد، آثار و راه های علاج آن، روایات زیادی از معصومین (ع) به ما رسیده است. امام صادق (ع) آفت دین را در سه چیز معرفی کرده است: ”أَفَةُ الدِّينِ: الْحَسَدُ، وَالْعُجْبُ، وَالْفَخْرُ“ (کافی، ج ۳، ص ۷۴۸). حسد و عجب و فخر فروشی که این آفات نابود کننده دین هستند و ایمان انسان را زایل می کند همان طور که امام باقر (ع) در این رابطه می فرماید: ”إِنَّ الْحَسَدَ لَيَأْكُلُ الْإِيمَانَ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ“ (کافی، ص ۷۴۶) حسد ایمان را می خورد همان گونه که آتش هیزم را می خورد. امام صادق (ع) در تفاوت معنایی حسد و غبطه و مومن و منافق سخن زیبایی دارند، می فرمایند: ”مومن غبطه می خورد ولی حسادت نمی کند، اما منافق حسادت می کند ولی غبطه نمی خورد“ (کافی، ص ۷۴۹) این اشاره ای بسیار لطیفی است که مرز بین مومن و منافق را با رذیله اخلاقی حسد و خصیصه غبطه مشخص می کنند.

(۳) آموزه های اسلامی درباره تربیت کودک

آموزه های اسلامی بر تربیت متوازن و عادلانه کودک تأکید دارند. از جمله:

(۱) عدالت میان فرزندان:

قرآن و روایات بر رعایت انصاف و عدالت در توزیع محبت، امکانات و توجه والدین به همه فرزندان تأکید کرده اند.

(۲) محبت و تکریم شخصیت کودک

اسلام تربیت کودک را با تکریم و محبت عاقلانه توصیه می کند تا کودک حس محرومیت و

در این آیه، حسادت به نعمت‌های الهی که به دیگران داده شده، مورد نکوهش قرار گرفته است.

تحلیل تربیتی

والدین باید به کودک بیاموزند که نعمت‌ها از سوی خداوند تقسیم شده‌اند و موفقیت دیگران، تهدیدی برای او نیست. این آموزش، روحیه قناعت و رضایت‌مندی را تقویت می‌کند و حسادت را کاهش می‌دهد.

(۳) حکمت ۲۸۹ نهج‌البلاغه - حسادت و ایمان

«الحسد يأكل الإيمان كما تأكل النار الحطب» امام علی (ع) در این حکمت، حسادت را عامل نابودی ایمان معرفی می‌کند.

تحلیل تربیتی

این بیان، نشان‌دهنده عمق خطر حسادت در تربیت دینی است. والدین باید با آموزش اخلاقی، کودک را از حسادت دور کرده و به سمت رشد معنوی سوق دهند. حسادت نه تنها آسیب روانی دارد، بلکه تهدیدی برای سلامت روح و ایمان است.

(۴) حکمت ۲۷ نهج‌البلاغه - حسادت و شخصیت

«الحسد لا يجتمع مع الإيمان» در این حکمت، حسادت با ایمان در تضاد معرفی شده است.

تحلیل تربیتی

کودکی که در فضای تربیتی مبتنی بر ایمان، محبت، و عدالت رشد می‌کند، کمتر دچار حسادت می‌شود. والدین باید با الگوسازی اخلاقی، حسادت را به همدلی و رشد فردی تبدیل کنند.

(۵) آیه ۲۳ سوره حدید - قناعت و رضایت‌مندی

«لَكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ»

این آیه، به پرورش روحیه قناعت و تعادل هیجانی اشاره دارد.

تحلیل تربیتی

والدینی که به کودک بیاموزند ارزش انسان به دارایی یا توجه دیگران نیست، بلکه به رشد درونی و اخلاقی است، زمینه‌ساز تربیتی هستند که حسادت در آن جایگاهی ندارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات تربیتی

حسادت، به عنوان یکی از هیجانات بنیادین انسانی، در دوران کودکی به صورت طبیعی بروز

می‌کند و اگر به‌درستی مدیریت نشود، می‌تواند به اختلالات روانی، ضعف در روابط اجتماعی، و آسیب‌های اخلاقی منجر شود. بررسی سبک‌های تربیتی والدین نشان داد که شیوه‌های مستبدانه و سهل‌گیرانه، زمینه‌ساز شکل‌گیری حسادت هستند، در حالی که سبک مقتدرانه، با ترکیب محبت، نظم، و گفت‌وگوی تربیتی، نقش مؤثری در کاهش حسادت دارد.

از سوی دیگر، آموزه‌های اسلامی با تأکید بر اصولی چون عدالت، محبت، تقوا، و رضایت‌مندی، راهکارهایی تربیتی برای مقابله با حسادت ارائه داده‌اند. تحلیل آیات قرآن کریم و حکمت‌های نهج‌البلاغه نشان داد که تربیت عادلانه، پرهیز از تبعیض، آموزش همدلی، و الگوسازی اخلاقی، می‌تواند حسادت را به فرصتی برای رشد اخلاقی تبدیل کند.

در مجموع، تلفیق دیدگاه‌های روان‌شناسی تربیتی با مبانی قرآنی و روایی، زمینه‌ساز تربیتی جامع و مؤثر برای پرورش کودکانی سالم، متعادل، و مؤمن خواهد بود.

نتیجه‌گیری نهایی

حسادت، به‌عنوان یکی از هیجانات بنیادین انسانی، در دوران کودکی به‌صورت طبیعی بروز می‌کند و اگر به‌درستی مدیریت نشود، می‌تواند به اختلالات روانی، ضعف در روابط اجتماعی، و آسیب‌های اخلاقی منجر شود. بررسی سبک‌های تربیتی والدین نشان داد که شیوه‌های مستبدانه و سهل‌گیرانه، زمینه‌ساز شکل‌گیری حسادت هستند، در حالی که سبک مقتدرانه، با ترکیب محبت، نظم، و گفت‌وگوی تربیتی، نقش مؤثری در کاهش حسادت دارد.

از سوی دیگر، آموزه‌های اسلامی با تأکید بر اصولی چون عدالت، محبت، تقوا، و رضایت‌مندی، راهکارهایی تربیتی برای مقابله با حسادت ارائه داده‌اند. تحلیل آیات قرآن کریم و حکمت‌های نهج‌البلاغه نشان داد که تربیت عادلانه، پرهیز از تبعیض، آموزش همدلی، و الگوسازی اخلاقی، می‌تواند حسادت را به فرصتی برای رشد اخلاقی تبدیل کند.

در مجموع، تلفیق دیدگاه‌های روان‌شناسی تربیتی با مبانی قرآنی و روایی، زمینه‌ساز تربیتی جامع و مؤثر برای پرورش کودکانی سالم، متعادل، و مؤمن خواهد بود.

پیشنهادهای تربیتی برای والدین

۱) رعایت عدالت در محبت و امکانات

والدین باید از مقایسه فرزندان پرهیز کرده و نیازهای هر کودک را با احترام به تفاوت‌های فردی پاسخ دهند. تبعیض در محبت، حتی اگر ناخواسته باشد، زمینه‌ساز حسادت و رقابت ناسالم است. (قرآن کریم، نحل: ۹۰؛ طباطبایی، ۱۳۸۶)

۲) تقویت عزت نفس کودک

موفقیت‌های کودک را برجسته کنید و به او احساس ارزشمندی ببخشید تا کمتر دچار حسادت شود. کودکانی که عزت نفس بالاتری دارند، کمتر خود را با دیگران مقایسه می‌کنند. (احمدی، ۱۳۹۰؛ مظاهری، ۱۳۸۹)

۳) آموزش همدلی و رضایت‌مندی

با قصه‌گویی، گفت‌وگو، و الگوسازی، به کودک بیاموزید که موفقیت دیگران تهدید نیست، بلکه فرصتی برای یادگیری است. (نهج البلاغه، حکمت ۲۰۷؛ شرف‌الدین، ۱۳۸۴)

۴) الگوسازی اخلاقی و معنوی

رفتار والدین، مهم‌ترین الگوی تربیتی کودک است. تقوا، قناعت، و احترام به دیگران را در عمل نشان دهید تا کودک از حسادت به سمت رشد اخلاقی سوق یابد. (مطهری، ۱۳۸۷؛ قرآن کریم، فرقان: ۷۴)

۵) استفاده از آموزه‌های دینی در تربیت روزمره

آیات قرآن و روایات را در قالب داستان، شعر، یا گفت‌وگوی روزانه وارد تربیت کنید تا کودک با مفاهیم اخلاقی انس بگیرد. تربیت دینی باید زنده، کاربردی و ملموس باشد. (حسینی، ۱۳۹۲؛ قائمی، ۱۳۸۵)

منابع

* قرآن کریم.

۱. ابن ماجه، محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، تصحیح محمد فؤاد عبدالباقي، قاهره، بی نا، ۱۳۷۳ق.
۲. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، چاپ محمد جعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۶ش.
۳. ابو داوود، سلیمان بن اشعث، سنن ابو داوود، تصحیح محمد محیی الدین عبدالحمید، قاهره، بی نا، بی تا.
۴. احمدی، غلامرضا. (۱۳۹۰). سبک‌های تربیتی والدین و تأثیر آن بر رشد هیجانی کودک. فصلنامه تعلیم و تربیت اسلامی، ۲(۴)، ۵۵-۷۸.
۵. ارسطو، اخلاق نیکوماخوس، ترجمه محمدحسن لطفی، تهران، طرح نو، ۱۳۷۸ش.
۶. حسینی، محمدرضا. (۱۳۹۲). تربیت دینی کودک در اسلام. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۷. حسینی، زهرا. (۱۳۹۵). تحلیل روان‌شناختی حسادت در کودکان با رویکرد اسلامی. مجله مطالعات تربیتی، ۳(۲)، ۲۳-۴۵.
۸. دامغانی، حسین بن محمد، الوجوه و النظائر فی القرآن، تصحیح اکبر بهروز، تبریز، دانشگاه تبریز، ۱۳۶۶ش.
۹. زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، تصحیح علی شیری، بیروت، بی نا، ۱۴۱۴ق.
۱۰. سیوطی، عبدالرحمان بن ابی بکر، الاتقان فی علوم القرآن، مصحح محمدابوالفضل ابراهیم، قاهره، مکتبه دار التراث، ۱۹۶۷م.
۱۱. سبحانی، جعفر. (۱۳۸۲). آموزه‌های تربیتی قرآن. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
۱۲. شریف رضی. (بی تا). نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی. قم: دارالحديث.

۱۳. شرف‌الدین، سید جعفر. (۱۳۸۴). اخلاق تربیتی در اسلام. تهران: مؤسسه بوستان کتاب.
۱۴. طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۸۶). تفسیر المیزان. جلد‌های ۱ تا ۲۰. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۵. عباسی، محمد. (۱۳۹۰). روان‌شناسی تربیتی با رویکرد اسلامی. تهران: نشر معارف.
۱۶. قائمی، علی. (۱۳۸۵). روان‌شناسی کودک و نوجوان از دیدگاه اسلام. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۷. کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، چاپ علی‌اکبر غفاری، بیروت ۱۴۰۱.
۱۸. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۷). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: انتشارات صدرا.
۱۹. مظاهری، محمدرضا. (۱۳۸۹). نقش خانواده در تربیت فرزند. قم: مؤسسه فرهنگی طه.
۲۰. ماوردی، علی‌بن محمد ادب الدنیا والدین، چاپ مصطفی سقا، قاهره ۱۴۰۷ / ۱۹۸۶، چاپ افست بیروت، بی‌تا.
۲۱. یحیی‌بن عدی، تهذیب الاخلاق، با مقدمه و تصحیح و ترجمه و تعلیق محمد دامادی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۵ش.